

13.00.00 – ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

GEOGRAFIK ATAMALARNING KO'P TILLI ELEKTRON LUG'ATINI YARATISH JARAYONIDA KO'P TILLI MUHITNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.011>

Djurayev Dusmurod Uralovich

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Pedagogika va psixologiya kafedrasida dotsenti, pedagogika fanlari doktori

Annotatsiya: Maqolada dunyoning aksariyat mamlakatlarida joy nomlari bir necha so'zlashuv tillari mahsuli ekanligi haqida so'z boradi. Shu sababli, sohada toponimik tadqiqotlar olib borish usullari juda xilma-xil bo'lgan ko'p tilli muhit sharoitlariga bog'liq. Aholining aksariyati bir tilda gaplashadigan va bir tilni tushunadigan davlatlar bor, garchi aholining bir qismi boshqa tillarda gaplashishi mumkin. Aholisi turli tillarda so'zlashuvchi ko'plab madaniy guruhlardan tashkil topgan davlatlar ham bor. Bunday hollarda standartlashtirish dasturlari mahalliy o'zgarishlarga e'tibor qaratish tamoyiliga asoslanadi, aksariyat mamlakatlar esa turli tillardagi nomlarning mavjudligini hisobga oladigan yondashuvni hisobga olishlari kerak.

Kalit so'zlar: ko'p tilli muhit, aholi, so'zlashuv tili, ko'plab madaniy guruhlar, mahalliy dialektika, aholi, toponimik tadqiqotlar.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛИЯЗЫЧНОЙ СРЕДЫ В ПРОЦЕССЕ СОЗДАНИЯ МНОГОЯЗЫЧНОГО ЭЛЕКТРОННОГО СЛОВАРЯ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ

Джураев Дусмурод Уралович

доцент кафедры педагогики и психологии, доктор педагогических наук, Узбекский государственный университет мировых языков

Аннотация: В статье обсуждается, что в большинстве стран мира географические названия являются продуктом нескольких разговорных языков. По этой причине методы проведения топонимических исследований на местах зависят от условий многоязычной среды, которые весьма разнообразны. Есть страны, где большинство населения говорит на одном языке и понимает один язык, хотя некоторая часть населения, возможно, говорит на других языках. Ещё есть страны, население которых состоит из многочисленных культурных групп, говорящих на разных языках. В таких случаях программы стандартизации берут за основу принцип ориентации на

местные варианты, то большинству стран приходится принимать во внимание подход, учитывающий существование названий на разных языках.

Ключевые слова: многоязычная среда, население, разговорный язык, многочисленные культурные группы, местная диалектика, население.

LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE MULTILINGUAL ENVIRONMENT IN THE PROCESS OF CREATING A MULTILINGUAL ELECTRONIC DICTIONARY OF GEOGRAPHICAL TERMS

Djuraev Dusmurod Uralovich,

*Uzbek State University of World Languages, Associate Professor,
Department of Pedagogy and Psychology, doctor of pedagogical sciences*

Annotation: The article discusses that in most countries of the world, place names are the product of several spoken languages. For this reason, the methods of conducting toponymic research in the field depend on the conditions of the multilingual environment, which are very diverse. There are countries where the majority of the population speaks one language and understands one language, although some part of the population may speak other languages. There are also countries whose population consists of numerous cultural groups that speak different languages. In such cases, standardization programs are based on the principle of focusing on local variations, while most countries have to take into account the approach that takes into account the existence of names in different languages.

Key words: multilingual environment, population, spoken language, numerous cultural groups, local dialectics, population.

Ko'pchilik uchun geografik nomlar juda ko'p narsani anglatadi. Ular bizning ongimizda kundalik diqqatga sazovor joylar, mahalliy yoki milliy tarixning ajralmas qismi sifatida yoki, ehtimol, biron bir alohida narsa bog'langan yoki qiziqarli narsalarni aytib berish mumkin bo'lgan joylar sifatida muhrlangan. Hamma odamlar uchun joy nomlari aniq aloqa vositasi yoki chalkashlik va tushunmovchilik manbai bo'lishi mumkin. Tadqiqotlar mobaynida chalkashliklarga yo'l qo'ymaslik uchun geografik nomlar va ulardan foydalanish bo'yicha belgilangan standartlashtirishni amalga oshirish talab etiladi.

Ma'lumki, joy nomlarini sohada aniqlash kartografiya va hujjatlarda joy nomlaridan foydalanishga ruxsat berish to'g'risidagi qarorlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, mahalliy nomlarni aniqlash tufayli mahalliy aholi tomonidan yillar davomida to'plangan muhim bilimlar va

mintaqa tarixiy merosining bir qismi saqlanib qolgan.

Ko'pgina mahalliy tillarda toponimlarning umumiy elementlari etarli darajada tayyorlanmaganligi tadqiqotchi uchun qiyinchilik tug'diradi va alohida e'tibor talab qiladi. Tadqiqotchilar mahalliy aholi tomonidan nomlangan geografik ob'ektlarga murojaat qilish uchun umumiy atamalardan qanday foydalanishni va bu atamalarning boshqa xususiyatlar bilan qanday bog'liqligini diqqat bilan hujjatlashtirishi kerak.

Misol uchun, ingliz tilida umumiy atamalar ko'pincha ob'ektlarning nisbiy munosabatlarini aks ettiradi, lekin ularning o'lchamlari shart emas. Misol uchun, ko'rfaz boshqa joydagi ko'rfazdan kattaroq bo'lishi mumkin, lekin agar u nomlangan ko'rfazning bir qismi bo'lsa, u nisbatan kichikroq xususiyat hisoblanadi. Xuddi shunday, nomlangan cho'qqi ham boshqa joydagi tog'dan kattaroq yoki undan kattaroq bo'lishi mumkin, lekin u tog'ning bir qismi bo'lishi ham mumkin. Biroq, tog' cho'qqining bir qismi bo'lishi mumkin emas.

Tadqiqotchilar uchun joylarda mamlakat tilidagi o'xshash ierarxiyalar haqida ma'lumotga ega bo'lish foydalidir, chunki ular o'zlarining hisobotlarida umumiy atamalardan foydalanishni tushuntirishlari kerak bo'lishi mumkin. Joylardagi (dala) tadqiqotining maqsadi milliy standartlashtirish bo'yicha to'g'ri va barqaror qarorlar qabul qilinishini ta'minlash uchun geografik nomlardan mahalliy foydalanish bo'yicha etarli ma'lumot to'plashdan iborat. Ushbu ma'lumotlar nomlarning haqiqiy mahalliy ishlatilishi va standartlashtirish jarayoni o'rtasidagi bog'liqlik uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Dunyoning aksariyat mamlakatlarida joy nomlari bir necha so'zlashuv tillarining mahsuli hisoblanadi. Sohada toponimik tadqiqotlar olib borish usullari juda xilma-xil bo'lgan ko'p tilli muhit sharoitlariga bog'liq. Bu spektrning bir uchida, asosan, bir tilli mamlakatlar bor, bu yerda aholining aksariyat qismi bir tilda gaplashadi va bir tilni tushunadi, garchi aholining bir qismi boshqa tillarda gaplashishi mumkin. Spektrning qarama-qarshi tomonida aholisi turli tillarda so'zlashadigan ko'plab madaniy guruhlardan tashkil topgan mamlakatlar joylashgan.

Standartlashtirish dasturlari odatda mahalliy o'zgarishlarga e'tibor qaratish tamoyilini asos qilib olganligi sababli, ko'pchilik mamlakatlar turli tillardagi nomlarning mavjudligini hisobga oladigan yondashuvni qo'llashlari kerak. Ushbu yondashuvni amalga oshirish esa Geografik nomlarni rasmiylashtirish tashkilotining vakolatidir. Dala tadqiqotchisi so'rov qilingan hududda mavjud bo'lgan nomlarni ob'ektiv, yani tanlab olishsiz to'plash uchun javobgardir. Tanlash, agar mavjud bo'lsa, belgilangan tamoyillar, strategiyalar va tartiblarga muvofiq milliy hokimiyat va uning yordamchi xodimlari tomonidan amalga oshiriladi.

“Rasmiy til”, “milliy til”, “milliy ozchiliklar tili” va boshqalar kabi atamalar har bir alohida mamlakat kontekstida tushunilishi lozim. Mamlakatdagi yoki mamlakatning istalgan qismida tillarning huquqiy maqomi, ayniqsa, geografik nomlar bilan bog’liq holda, xodimlarni qo’llab-quvvatlash uchun ma’lum bo’lishi kerak.

Ko’p tilli muhitning intervyuga ta’siri tadqiqotchining so’rov o’tkazilayotgan odamlar bilan muloqot qilish va joy nomlarini joy nomlari bo’yicha vakolatli organ va orqa ofis xodimlari uchun maqbul bo’lgan shaklda yozib olish qobiliyatiga bog’liq. Agar tadqiqotchi ma’lumot beruvchi geografik ob’ektlarning nomlarini talaffuz qiladigan tilda gapirma, tashqi yordamga murojaat qilish kerak bo’ladi. Misol uchun, siz so’rovning maqsadini tushunadigan, lingvistik va geografik muammolarni muhokama qilishda erkin bo’lgan tarjimon xizmatlaridan foydalanishingiz mumkin. Masalan, bunday xizmatlarni o’sha joydagi maktab o’qituvchisi, ma’muriyat xodimi, yoki ikki yoki undan ortiq tilni yaxshi biladigan boshqa ma’lumotli shaxs ko’rsatishi mumkin.

Agar biz turli tillar bilan ishlashimiz kerak bo’lsa, nomlarni ro’yxatdan o’tkazish tartibi ismlar yozma shaklga ega bo’lgan tildan olinganligiga bog’liq bo’ladi. Birinchi holda, ism u olingan tilning standart shakli va imlosida ro’yxatga olinadi. Mahalliy to’plangan nomlarning yozma shakllari ushbu tilning umumiy imlosi va qoidalariga muvofiq o’zgartirilishi mumkin.

Agar tilda standart yozuv tizimi bo’lmasa, to’plangan nomlar tovushlarni ketma-ket takrorlash orqali, iloji bo’lsa, tilshunoslar tomonidan allaqachon ishlab chiqilgan tizimga muvofiq yozilishi kerak. Birlashgan Millatlar Tashkilotining geografik nomlarni standartlashtirish bo’yicha birinchi konferentsiyasi ushbu masalalar bo’yicha ikkita rezolyutsiyani (I / 20, 1967; va I / 16, 1967) qabul qilgan.

Odatda, tadqiqotchi xalqaro fonetik alifbo (IPA) yordamida nomlarni yoza oladigan tilshunos bo’lmasa, notanish tilda ismlarni qo’lda yozish malakasiga ega bo’lmaydi. Standartlashtirish jarayoni bilan tanish bo’lgan tilshunoslar bu ishni tadqiqotchi bilan hamkorlikda amalga oshirishi mumkin, u o’z navbatida nomlar va ob’ektlarning to’g’ri tekislanganligini va barcha yozuvlarning aniqligini ta’minlaydi. Til bilimiga ega geograf yoki kartograf tashqi yordamlarsiz nomlarni to’g’ri yoza oladi. Biroq, tadqiqot joylarida lingvistik ma’lumotga ega bo’lgan shaxslarni topish oson emas. Bunday hollarda, agar ma’lum bo’lsa, nomning mahalliy o’zgarishlarini va uning ma’nosini ovoz yozish apparatiga yoki diskga yozib olish tavsiya etiladi. Har bir nomga dala xaritasidagi belgiga mos keladigan raqamli kod yoki aerofotosuratdagi rasmiy tasvirga mos keladigan teg beriladi. Ismning ikki marta talaffuz qilinishi va gapda ishlatilishi ma’qul. Kelgusida idorada yoki universitetda malakali tilshunoslar ovoz yozish apparatiga yozib olingan

ismlarni umume'tirof etilgan imlodan foydalangan holda transkripsiya qilishlari mumkin bo'ladi.

Yozib olingan ma'lumotlardan ismlar uchun talaffuz qo'llanmasini ishlab chiqishda ham foydalanish mumkin. Barcha holatlarda, yozuvlarda har bir ismning ma'nosi ko'rsatilishi kerak, agar u ma'lumot beruvchiga ma'lum bo'lsa, bu uni to'g'ri talqin qilish imkonini beradi.

Yozma bo'lmagan tillardagi nomlar uchun ularni ro'yxatdan o'tkazishning yagona amaliy usuli ko'pincha lenta yoki disketaga elektron ovoz yozishdir. Agar ofisda keyingi ish paytida yozib olingan materialni transkripsiya qilish va baholashni «markaz» dagi tilshunoslar, yaxshi biladiganlar tomonidan barcha mavjud fonetik transkripsiya tizimlari bilan amalga oshirilsa yaxshi bo'ladi.

Joylarda o'tkaziladigan toponimik tadqiqotlarning maqsadi shaxsan suhbat o'tkazish mumkin bo'lgan vakolatli shaxslardan joy nomlarining mahalliy qo'llanilishi va ularning qo'llanilishi haqida ma'lumot olishdan iborat. So'rovning muvaffaqiyati esa bir qancha omillarga bog'liq bo'lib, ularning ba'zilarini nazorat qilish qiyin. So'rov jarayoni – bu, qoida tariqasida, bir-biri bilan tanish bo'lmagan odamlar o'rtasidagi muloqot bo'lib, unda shaxsiyat omili muhim rol o'ynashi mumkin. Shaxsan so'rov o'tkazish ma'lum miqdordagi xushmuomalalikni talab qiladi. Biroq, ma'lumot beruvchilarni muntazam tanlash shaxsiy muammolar yoki ma'lumot beruvchilarning geografik nomlardan mahalliy foydalanishni bilmasligi bilan bog'liq qiyinchiliklarni bartaraf etishga yordam beradi.

Dalada yaratilgan elektron yozuv xodimlarga qo'lda yozib olish qiyin bo'lgan ofis muhitida artikulyatsiya muammolarini (masalan, stress, ohang va boshqalar) hal qilishda yordam berishi mumkin.

Agar hududda ikki yoki undan ortiq lingvistik jamoalar mavjud bo'lsa, har bir jamoa tomonidan ishlatiladigan nomlar yozilishi kerak. Iloji boricha, tadqiqotchi ushbu hududda ishlatiladigan tillarni yaxshi bilishi yoki tegishli yordam so'rashi kerak bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. De Henseler, 1992, paras. 4–5.
2. Glossary, No. 330: Technical Terminology Employed in the Standardization of Geographical Names) (ST/CS/SER.F/330).
3. Helen Kerfoot, «Role of the United Nations in the standardization of geographical names», Lecture Notes, vol. 1, Enschede, Netherlands/Frankfurt am Main, Germany, 10–24 August 2002, pp. 91–102.